

6. Η ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΗ ΜΑΣ ΠΑΡΑΛΟΣΗ ΚΑΙ ΤΟ ΤΡΑΓΙΚΟ ΣΤΟΙΧΕΙΟ ΤΗΣ ΖΩΗΣ

Τὸ κλασικὸ ὄμιλος, ποὺ ἐνώνει τ' ἀντιφατικὰ χαρίσματα τῆς ζωῆς, εἶναι ταυτόσημο μὲ τὸ ἀνθρωπιστικόν, γιατί ἀνθρωπισμὸς στὸ βάθος ἔχει τούτη τὴν ἔννοια: νὰ φέρη σὲ κίνησιν ὅλα τὰ στοιχεῖα τοῦ ἀνθρώπου, νὰ τ' ἀναδείξη δημιουργικὰ μέσα του καὶ τέλος νὰ τὰ συνθέσῃ σὲ ἐνότητα, ποὺ ν' ἀντέχη στὴν κοινὴ τριβὴ καὶ στὴν ἄλλη τεχνικὴ τῆς ζωῆς. Τὸ ὑψηλὸ τοῦτο αἶτημα προβάλλει γιὰ μᾶς καὶ ἀπὸ τὴ γόνιμη συναναστροφή μὲ τοὺς ἀρχαίους κλασικοὺς καὶ ἀπὸ τὴν αὐτοδύναμη χρῆση τῆς νοημοσύνης τοῦ τόπου μας. Καὶ ὅμως ἐμεῖς καταφέραμε, τὴν ἀνθρωπιστικὴν μας πειράδα νὰ ἀλλογουρίσωμε τόσο καὶ νὰ τὴν καταντήσωμε κοινὴ γραμματολογία, ὅπου οὐδὲ ὑποψία ἀπόμεινε γιὰ τὴν πολυδύναμη ἔνταση τῆς ἀνθρωπίνης ἀρετῆς, ποὺ συγκρατεῖ σὲ ἐνότητα τὸ κλασικὸ καὶ ἀνθρωπιστικὸ μνημεῖο τοῦ λόγου, τῆς τέχνης ἢ καὶ τῆς ἴδιας τῆς πράξης.

Ἄλλοῦ ἢ αὐθεντία τῆς ἀρχαιότητος κλονίστηκε ἀπὸ αἴτιαι κοινωνικὰ καὶ ἀπὸ τὴν καινούργια τεχνικὴ τῆς ζωῆς. Ὑδῶ σὲ μᾶς ὁ μέγας μῦθος τῆς ἀρχαιότητος κλονίστηκε πρὸ πολὺ ἀπὸ εὐθύνη τῶν γραμματολόγων. Εἶναι πασίδηλο ὅτι ὁ ἄνθρωπος καὶ πρὸ πολὺ ὁ δυτικὸς Εὐρωπαῖος ἔγινε πρὸ πολὺ πλοκαὸς μὲ τὴν τεχνικὴ καὶ τὴ μηχανικὴ δργάνωσι τῆς ζωῆς. Τὰ προβλήματα, ποὺ γεννήθησαν ἀπ' αὐτὴν, δὲν κατόρθωσαν νὰ τὰ καλύψῃ ἡ ἐννοιολογία τοῦ ἀνθρωπισμοῦ, ὅπως εἶχε σχηματισθῆ στὴν Εὐρώπη μὲ τὴν νομικὴ ἐρμηνεία τῆς Γαλλικῆς ἐπαναστάσεως, οὔτε βέβαια μὲ τὴν γραμματολογικὴ ἢ τὸ πολὺ νομικὴ τριβὴ, ποὺ ἀναπτύξαμε στὸν τόπο μας. Μέσα σ' αὐτὰ τὰ σχήματα ἦσαν ἀδύνατο νὰ κρατηθοῦν τὰ προβλήματα τῆς ζωῆς, ὕστερα μάλιστα ἀπὸ τὸ δυναμικὸ βάρος, ποὺ πῆρε στὸν αἰῶνά μας ἡ πραγματικότη-

τα. Ἡ ἀνθρωπιστικὴ αἰσιοδοξία τοῦ δεκάτου ὀγδόου αἰῶνα φαίνεται οὕτωπια σήμερα, ὅποτε ὁ ἀνθρωπισμὸς ἔγινε ὀλοτελα τραγικός. Τὸ τραγικὸ ὅμως εἶναι κύριο συστατικὸ τοῦ γνήσιου ἀνθρωπισμοῦ. Γιὰ τοῦτο οὔτε ἐκείνη ἢ αἰσιοδοξία ἦταν καλοθεμέλιωτη οὔτε ἡ σημερινὴ ἐποχὴ εἶναι ἔξω ἀπὸ τὸν ἀνθρωπισμό.

Ὁ ἀνθρωπισμὸς εἶναι ποὺ πλάθεται καὶ σήμερα. Τὰ ἄλλα εἶναι περιφέρειαι. Ποιὰ ὅμως θὰ εἶναι τὰ γνωρίσματα τῆς ψυχῆς του, εἶναι δύσκολο νὰ μαντέψῃ κανεὶς μέσα ἀπὸ τὴν τέσσαρα τῆς καταστροφῆς. Ἐνα φαίνεται πὸς εἶναι βέβαιον, ὅτι ἡ ζωὴ θὰ ἔχῃ μεγαλύτερη τραγικότητα καὶ πρὸς τὸ θετικὸ καὶ τὸ ἀρνητικὸ τῆς μέρος. Θετικὸ εἶναι τὸ τραγικόν, ὅταν γίνεται πηγὴ δημιουργίας· ἀρνητικόν, ὅταν τερματίζεται καὶ τὸ ἴδιο μὲ τὴν καταστροφὴ ποὺ φέρνει. Λύον εἶναι τὰ κέντρα τοῦ τραγικοῦ σήμερα, ἡ προσωπικότητα μὲ τὴν αὐτοσύνειδη ὄντοτήτά της καὶ ἡ μᾶζα μὲ τὴν αὐτοδύναμη, ὅχι ὅμως καὶ αὐτοσύνειδη κίνησή της. Τὸ μέτρο ὅμως τῆς ζωῆς, ἐκεῖνο ποὺ ἀκεραϊώνει τὸ νόημά της, δὲν εἶναι οὔτε μέσα στὴν τραγικὴ προσωπικότητα, ὅσο γόνιμη κι' ἂν εἶναι, οὔτε μέσα στὴν τραγικὴ μᾶζα, ὅσο αὐτοδύναμη κι' ἂν ἐνεργῇ. Τὸ ἀνθρωπιστικὸ μέτρο εἶναι στὴ σύνθεσι τοῦ ἑνὸς μὲ τὸ ἄλλο. Μέσα στὴ σύνθεσι τοῦτο δὲν θὰ ὑπάρχῃ πιά μᾶζα μὲ τὴν ἔννοιαν τῆ σημερινή, ἀλλὰ κάθε ἄτομον θὰ παριστάνῃ «δυνάμει» ὅλην τὴν ἀνθρωπότητα καί, ἔρ' ὅσον κατορθώνει νὰ κινηθῇ πρὸς τὸ «ἐν ἐνεργείᾳ» εἶναι του, δηλαδή νὰ γίνῃ προσωπικότητα, τότε τὸ ἄτομον δὲν θὰ παριστάνῃ, ἀλλὰ θὰ εἶναι ἡ ἀνθρωπότητα. Ὁ ἀνθρωπισμὸς λαμβάνει ἔτσι θετικὴ ἀξία.

Τὸ μέτρο τοῦτο, δηλαδή ἡ σύνθεσι τοῦ ἑνὸς μὲ τοὺς πολλοὺς, εἶναι κριτήριον γιὰ τὴν ἀξίαν κάθε ἀνθρωπιστικῆς δημιουργίας. Εἶναι βέβαιον ὅτι ἡ ἐννοιολογικὴ ἔκφρασι τοῦ ἀνθρωπισμοῦ φθείρεται ἀπὸ ἐποχὴ σὲ ἐποχὴ, ἢ οὐσία του

ἄμωσ μένει ἀρθωρτη, γιατί τὸ πρόβλημα ἄνθρωπος, ὅσοι κι' ἂν κινῆται ἀπὸ αἰῶνα σὲ αἰῶνα, κατὰ βάθος μένει ἀκίνητο. "Ὅ,τι κινεῖται φθείρεται" τὸ ἀκίνητο μέσα μας ἔχει ἀπόλυτη ἀξία. Τοῦτο πάλι δὲν εἶναι ἄλλο παρὰ ἡ ἰδέα τοῦ ἀνθρώπου. Τοῦτο εἶναι τὸ «πρῶτον κινουῦν» ὄλων τῶν ἐποχῶν. Ἡ ἐποχὴ μας πέρα ἀπὸ τὰ τεχνικά καὶ οἰκονομικά της ζητήματα ζητάει ἕναν καινούργιο ἀνθρωπισμό, ὄχι αἰσθηματικὸ οὔτε ρητορικό, ὄχι αἰσθητικὸ οὔτε φιλολογογικό, ἀλλὰ πραγματικό. Ἀλλὰ κι' αὐτός, γιὰ ν' ἀποδώσῃ τὸ ζητούμενο, δηλαδή τὴν καταξίωση τῆς ἰδέας τοῦ ἀνθρώπου, πρέπει νὰ πιάῃ πέρα ἀπὸ τὴ μονομέρεια τῶν στοιχείων τῆς ζωῆς, γιατί τὸ ἀληθινὸ εἶναι πάντα στὴ σύνθεσι. ( ) ἀνθρωπισμὸς αὐτὸς θάχῃ μεγαλύτερη συνείδησι γιὰ τὴν τραγικὴ θάση τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ πολιτισμοῦ του, δηλαδή δὲν θὰ εἶναι ἀρηρημένος, ἀλλὰ συγκεκριμένος.

Τοποθετημένος ὁ ἀνθρωπισμὸς αὐτὸς μέσα σὲ τόπο καὶ χρόνον θὰ γνωρίζῃ δίχως νὰ οἴγῃ τὴν ὄντοτητα κανενὸς νὰ ἀξιολογῇ τὴ διαφορὰ ἀπὸ ἄνθρωπο σὲ ἄνθρωπο καὶ ἀπὸ λαὸ σὲ λαό. "Ὅ,τι ὀνομάζομε ἐλευθερία, ἐκεῖνο δηλαδή ποὺ δημιουργεῖ τὸν κόσμον τῆς ἀνθρώπινης ἀξιοπρέπειας, καρποφορεῖ μόνον μέσα σὲ θετικὰ πλαίσια κι' ὄχι ὡς ἀνυπόστατη μεταρσίωση. Ἡ ἐλευθερία ἔχει ἀξία, ὅταν εἶναι κανεὶς καὶ πραγματικὰ ἐλεύθερος. Ἡ ἀρηρημένη ἐλευθερία, σχῆμα τοῦ λογικοῦ δίχως ὑπόστασι, εἶναι παραπλάνηση. Μόνον μέσα στὴ θετικὴ μορφή τῆς ἐλευθερίας θὰ εἶναι δυνατὸ νὰ τεντώσωμε κι' ἐμεῖς τὸ τόξο τῆς πνευματικῆς μας ἀρετῆς. Ὅπου κι' ἂν ὀδηγήσῃ ἡ πάλαι τῶν ἰδεῶν, ἡ ἐλευθερία θὰ μπορέσῃ νὰ ὑπάρξῃ μόνον ἐκεῖ, ὅπου τὰ ὄριά της θὰ εἶναι τὸ καλὸ τοῦ συνόλου, τῆς λαϊκῆς δλότητας. Γιὰ ν' ἀνθέξῃ ἄμωσ ἡ ἐλευθερία καὶ νὰ ἐπιζήσῃ, πρέπει ὁ ἀνθρωπισμὸς νὰ λάβῃ συγκεκριμένη μορφή.

( ) λαός, ἐμεῖς, δὲν μπορούμε ν' ἀπομακρυνθοῦμε ἀπὸ τὴν ἀνθρωπιστικὴν μας παράδοσι. Ὁ μῦθος, δηλαδή ἡ ὑ-

ψηλή ιδέα που έχει ο τρόπος αυτός για τον άνθρωπο, είναι συγχωνευμένος με το πνεῦμα και την ψυχή μας. Κι' αν είναι να ξαναδομασθοῦν οἱ δυνάμεις τῆς ζωῆς, ἡ σχέση μας με τὴν ἀρχαιότητα, δηλαδή τὸ γόνιμα ἀνθρωπιστικό, θὰ εἶναι ἓνα κριτήριο, αὐτὴ θὰ μείνῃ ὡς ἓνα θεμέλιο τῆς ψυχικῆς καὶ πνευματικῆς μας ὑπάρξεως. Ἔξιναι βέβαια ὅτι ἡ σχέση τούτη με τὴν ἀρχαιότητα ἔγινε σήμερα πρὸ δύσκολη. Αἴτημα ὁμως τῆς λαϊκῆς ἀνάγκης εἶναι νὰ τὴν ἰδιοποιήσωμε ξανά πρὸ γόνιμα, νὰ μὴν προχωρήσωμε δηλαδή σὲ ἀπαξίωση, ἀλλὰ σὲ μεταξίωση τῆς πνευματικῆς κληρονομιάς τοῦ τόπου μας, τῶν ἠθικῶν καὶ πνευματικῶν τοῦ ἀξιώσων. Ἡ μοῖρά μας εἶναι νὰ χύνωμε τὸ γλεῦκος τῆς ζωῆς μας μέσα στὴν παλιὰ κρασόλασπη τοῦ κλασικοῦ καὶ ἀνθρωπιστικοῦ, εἰ δ' ἄλλως δὲν θάχωμε κρασί πνευματικῆς ἐλευθερίας. Ἡ πνευματικὴ αὐτὴ ἀνάγκη μᾶς φέρνει πρὸς τὰ μνημεῖα τοῦ κλασικοῦ λόγου, τ' ἀρχαῖα κείμενα.

7. ΤΑ ΚΛΑΣΙΚΑ ΚΕΙΜΕΝΑ ΚΙ' ΕΜΕΙΣ

Τὰ κλασικὰ κείμενα, πανώριοι καρποὶ μεγαλόπνοης ζωῆς, κρύβουν μέσα τους ἀνύπνωτη εὐδαιμονία ψυχῆς καὶ πνεύματος, αὐτὴν ποὺ σπάνια γεύεται ὁ ἄνθρωπος ἐπάνω στὴ γῆ. Ἀμετακίνητα τὰ κείμενα μέσα στὴν ἐποχὴ ποὺ τὰ γέννησε, μᾶς θεωροῦν μετὰ τὴ διπρόσωπη, ἀνιγματικὴ μορφὴ τους, ἱστορικὴ μαζὺ καὶ ἰδανικὴ, καὶ καθὼς τὰ δουλεύουμε, ἔχουν τὴν ἀπίθανη δύναμη νὰ ἐλκύουν τὴν ψυχὴ μας καὶ νὰ κινοῦν τὸ νοῦ μας πρὸς τὸ ἐσωτερικὸ τους καὶ ἐκεῖ μέσα νὰ τὰ φιλεύουν μετὰ τὸν εὐγεστο καρπὸ τῆς σοφίας τους. Μετὰ τὴ σειρά της κάθε ὑστερότοκη ἐποχὴ διαβιβάζει μέσα ἀπὸ τὰ κείμενα καὶ κατὰ τὰ μέτρα τῆς ὀριμιάδας της ἀντλεῖ ἀπὸ τὶς καθαρὲς πηγές, δίχως νὰ μπορῇ νὰ ξεπεράσῃ τὰ ἐσωτερικά της ὄρια. Κατὰ τὴν πνευματικὴν καταβολὴν κάθε αἰῶνας ἀνοίγει χωριστὴ ὄμιλιν μετὰ τὰ κλι-

οικὰ κείμενα καὶ μὲ τὸν καιρὸ ποὺ τὰ γέννησε καὶ ἀπὸ τῆ γνωριμία τούτη μὲ τὴν κλασικὴ οὐσία κρίνεται ἡ ἀξία του. Ὁ ἕνας αἰῶνας θεάζεται καὶ θαυμάζει πρὸ πολὺ τὴν πολιτικὴ ἀρετὴ καὶ τὸ ὕφος. Ἄλλος πάλι γοητεύεται ἀπὸ τὸ κάλλος τῆς μορφῆς. Κι' ἄλλος τέλος ἔλκεται ἀπὸ τὸ βάθος τῆς φιλοσοφικῆς διάνοιας.

Ἡ δική μας πολύπαθη καὶ πολυσήμαντη ἐποχὴ, συθέμελα κλονισμένη, ἔχει μεγαλύτερη χρεία νὰ πλησιάσῃ τὰ κλασικὰ κείμενα καὶ νὰ γνωρίσῃ τὸ φρόνημά τους. Δίχως νὰ τὸ ζητήσῃ κανεὶς ἀπὸ πρῖν, καθὼς δουλεύεται μὲ τὸ φρόνημα τοῦτο καὶ ὅλη τὴν ἄλλη ἀνθρώπινη ἀρετὴ, ποὺ κρύβουν τὰ κείμενα μέσα τους, ἀρχίζει νὰ χωρίζῃ καλύτερα τὴ θνητὴ φλυαρία τοῦ καιροῦ τοῦ ἀπὸ τὸ πνευματικὸ σπέρμα, ποὺ τὸν συνοδεύει. Καὶ δίχως πάλι νὰ τὸ θέλῃ κανεὶς, τὰ νήματα ἐκείνων τῶν κειμένων ποὺ δουλεύει δὲν χύνονται μονάχα στὴν ψυχὴ του, ἀλλὰ τὴν ἴδια ὥρα τὰ βλέπει νὰ ἐκβάλλουν καὶ μέσα στὸν αἰῶνά του καὶ νὰ ἀρδεύουν τὸ πνευματικὸ του σπέρμα.

Ἡ ζωὴ ποτὲ δὲν ὀδεύει εὐθύγραμμα καὶ δίχως μνήμη πρὸς τὰ ἠμπρός, ἀλλὰ, ὅπως μέσα μας ἡ μνήμη γυρίζει παρευθὺς καὶ ἐσοδεύει ὅ,τι ἔσπειρε ἡ ζωὴ, ὅμοια καὶ μέσα στὸ ἀντικειμενικὸ πνεῦμα τῆς ἱστορίας ἡ ζωὴ ἐπιστρέφει μὲ τὴ μνήμη της καὶ γίνεται κύκλος, ὅπου τὸ παρὸν ἔρχεται σὲ ἔνταση μὲ τὸ παρελθὸν καὶ τείνει νὰ ἐνωθῇ. Τὴν ἱστορικὴ τούτη ἐπιστροφή, ποὺ ὁ λαὸς τὴν πλάθει σὲ παρρημύθι, τὴν βαθαίνει ἐξαιρετα ὁ πνευματικὸς ἄνθρωπος, γιατί αὐτὸς εἶναι ποὺ ἀνοίγει διάλογο μὲ τὰ κείμενα ἄλλων καιρῶν, ὑψώνεται μὲ τὴν ψυχὴ καὶ τὸ νοῦ του ὡς τὰ ἄκρα σημεῖα τῆς κλασικῆς εὐδαιμονίας, καὶ μὲ τὸ ἔργο του ἀναγκάζει καὶ τὴν ἄλλη θνητὴ ζωὴ γύρωθὲ του νὰ ρίξῃ ἓνα βλέμμα πρὸς τὸ ἀθάνατο ἀπόφευγο, ποὺ ἔρχεται μέσα ἀπὸ τὰ κλασικὰ μνημεῖα τοῦ λόγου. Ὁ πνευματικὸς ἄνθρωπος δὲν ἔρχεται πρὸς τὰ κείμενα νὰ δανεισθῇ τίποτε, ἀλλὰ, γνωρισμένος καλὰ μὲ τὸ πνεῦμα τοῦ καιροῦ του, ἔρχεται

ἔδω νὰ γνωρισθῆ καλύτερα· ὄχι νὰ ἀποκόψη βασιτήριαντα χωρὶα κατὰ τὸ παράδειγμα τῶν γραμματιστῶν καὶ τῶν λογίων, ποὺ τὰ παρεμβάλλουν δίχως συναρμογὴ καὶ συμμετρία μέσα στὸ χλιαρό τους λόγο, οὔτε πάλι νὰ ἀποσυνθέσῃ τὸ κείμενα μὲ τὰ σύνεργα καὶ τὴ λειτουργία τῆς φιλολογίας, ἀλλὰ, δουλεμένος μὲ τὸ πνεῦμα τοῦ καιροῦ του, ἔρχεται ἔδω νικητής, ὕστερα ἀπὸ μακροὴ πολέμοχθη πορεία, νὰ καταλύσῃ μέσα στὰ περίτεχνα ἀνάκτορα τοῦ λόγου, νὰ γνωρίσῃ τὴ ρώμη τῆς ψυχῆς ποὺ τὰ ἔχτισε, νὰ ζήσῃ τὸ εὐκρατο κλίμα καὶ νὰ εἰσπνεύσῃ ὅλη τὴ δρόσο τοῦ πνεύματος, ποὺ κανεὶς καιρὸς δὲν τὴν ξανεμίζει. Ἡ πορεία πρὸς τὰ κλασικὰ κείμενα σημαίνει τὰ μεγάλα γυμνάσια, ποὺ πρέπει νὰ τελέσῃ εἴτε ἄτομο εἴτε λαός, γιὰ νὰ ἔχη τὸ δικαίωμα νὰ λάβῃ μέρος στὸν ὀλυμπιακὸ ἀγῶνα γιὰ τὸ ἔπιπλο τῆς πνευματικῆς ἐλευθερίας.

“Ὅπως τὸ εἶναι τοῦ κόσμου, γιὰ νὰ γίνῃ ἀλήθεια, πρέπει νὰ λάβῃ τὴ μορφή τῆς ἔννοιας, ὅπως ἡ ζωὴ ἀγγίζει τὴν ἀλήθεια της, ὅταν λάβῃ συνείδηση γιὰ τὸ εἶναι της, ὅμοια καὶ τὰ κείμενα, μνημεῖα παληῆς εὐδαιμονίας, θὰ γίνουν ἀλήθεια γιὰ τὸν καιρὸ μας, ὅταν πάρουν νὰ κέττονται ἄλλαλα. “Ὅσο τὰ κλασικὰ κείμενα κέττονται ἀμίλητα, ἢ θὰ μᾶς ἀπορραίνονται μακρινά, μυθικὰ ἔργα κάποιων ἡμιθέων, ἔξω ἀπὸ τὸν κάματο τῆς ζωῆς, ἢ θὰ βαραινουν τὴ ζωὴ μας, ὅταν τὰ καταπιάνεται δίχως ὀρμὴ καὶ δίχως τέχνη. Καὶ ἡ τέχνη ν’ ἀνοίξῃς ἓνα κλασικὸ κείμενο, νὰ ἰδῆς τὸ ἐσωτερικὸ του καὶ νὰ ἀναστήσῃς τὸ πνεῦμά του εἶναι μεγάλη. Ἐὰ κείμενα, γιὰ νὰ ἐγερθοῦν, εἶναι ἀνάγκη νὰ γίνουν πρῶτα σωστὰ ἀντικείμενα, δηλαδή νὰ τὰ φέρωμε συνειδητὰ ἀπέναντί μας, νὰ τὰ σπουδάσωμε μὲ ὅλη τὴν ἀκρίβεια καὶ τὴν τεχνικὴ τῆς φιλολογίας. “Ὅσο μετατρέπομε τὸ κείμενο μὲ τὴ μελέτη μας σὲ ἀντικείμενο, τόσο καὶ φέρνομε πρὸς κοντὰ μας τὸ νόημά του, τόσο καὶ καταργοῦμε τὴν ἀπόσταση τοῦ χρόνου ποὺ μᾶς χωρίζει. Ὁ γραμματιστής, ὁ λόγιος καὶ ὁ τεχνικὸς φιλόλογος, κι’ οἱ τρεῖς συντρέχουν πρὸς τὸν ἴδιον σκοπὸ, νὰ μετατρέψουν

τὸ κείμενο σὲ ἀντικείμενο. Τοῦτο εἶναι τὸ μέλημα τῆς κοινῆς τους προσπάθειας.

Τὸ στάδιο ὅμως τοῦτο, ὅσο ἀναγκαῖο καὶ ἂν εἶναι, πρέπει κάποτε νὰ ξεπερασθῇ, διότι τελικὸς σκοπὸς δὲν εἶναι πῶς τὸ κείμενο θὰ γίνῃ ἀντικείμενο, ἀλλὰ πῶς θὰ ἔλθῃ στὸ ἀρχικὸ του νόημα, θὰ ξαναλάβῃ τὸ πλήρωμα ποὺ εἶχε ἄλλοτε, μ' ὅλη τὴν κίνηση τῆς μορφῆς, ποὺ τὸ συγκρατοῦσε στὰ ὅριά της. Τελικὸς σκοπὸς εἶναι, πῶς τὰ κείμενα ἀπὸ ἄψυχα ποὺ μᾶς ἀποφραίνονται, θὰ γίνουν ἔμψυχα, θὰ λάβουν μέσα μας τὸ νόημά τους καὶ θὰ γίνουν ἐνέργεια γιὰ τὴ ζωὴ μας, πῶς θὰ γίνουν μαζύ μας ὑποκείμενα. Γιὰ τοῦτο ὁ γραμματιστής, ποὺ κατὰ πονιέται μὲ γράμματα, συλλαβὲς καὶ λέξεις, ὁ λόγιος, ποὺ σκορπᾷ ἀπειθαρχα τὸν ἔρωτά του σὲ ὠρισμένους ἀπόμυθες καὶ σπάνιες πλαγιὰς τῶν κειμένων, καὶ ὁ τεχνικὸς φιλόλογος, ποὺ ἐφαρμόζει εὐσυνείδητα καὶ δίχως ἔλεος τὴ μέθοδο καὶ τὸ σύστημα τῆς ἐπιστήμης του, καὶ συχνὰ κοιμᾶται γιὰ τὰ ἐπιτεύγματά του, καὶ οἱ τρεῖς δουλεύουν γιὰ κάποιον ἄλλον ποὺ ἔρχεται, γιὰ τὸν πνευματικὸν ἄνθρωπο καὶ φιλοσοφημένο ἐρμηνευτή. Μὲ τὸ διάλογο, ποὺ ἀνοίγει μὲ τὸν ἔμψυχο πᾶν λόγο τῶν κειμένων, ὁ φιλοσοφημένος ἐρμηνευτὴς πάει πέρα ἀπὸ τὰ μερικὰ ἔργα τῶν τεχνικῶν του προδρόμων, θέτει σὲ κίνηση τὸ πνεῦμα τοῦ καιροῦ του, τὸ φέρνει πειθαρχημένο ἀπέναντι στὰ ἔμψυχα τώρα ὄντα, ποὺ λέγονται κλασικὰ κείμενα, καὶ τὸ ἀναγκάζει νὰ γνωρισθῇ βαθύτερα μαζύ του. Τοῦτο ὅμως σημαίνει, ὅτι βάζει τὴν ἐποχὴ του νὰ σκεφθῇ νοήματα, ν' ἀτενίσῃ ἐνεργήματα καὶ νὰ ζήσῃ αἰσθήματα ἄλλου μεγέθους, πράγμα ποὺ τῆς καλύπτει τὸν ὑποκειμενισμό καὶ τὸ συρμό, δηλαδὴ τὴν μορφώνει.

Ἡ ἐποχὴ μας γνωρίζει πολλά. Καὶ γιὰ τὰ κλασικὰ κείμενα γνωρίζει περισσότερα ἀπὸ κάθε προγενέστερη ἐποχὴ. Γραμματιστής, λόγιος καὶ τεχνικὸς φιλόλογος ἔχουν θησαυρίσει ἀπὸν αἰῶνά μας μὲ τὶς ἀμέτρητες γνώσεις. Τοῦτο ὅμως ἴσως εἶναι ποὺ κατακερματίζει τὴ γνώση τους καὶ τὴ

νοημοσύνη τους σὲ ἀπειράριθμα γνωστικὰ ἀτομίδια δίχως εἰρημὸ καὶ συνοχή. Τὸ πνεῦμα τῶν κειμένων δὲν φανερόνεται μὲ τίς πολλές γνώσεις. Πιέρα ἀπὸ τίς γνώσεις, ποὺ μόνες τους καὶ σκορπίζουν τὸ νοῦ καὶ τὸν χωρίζουν, ὑπάρχει ἢ κατανόηση ποὺ ἐνώνει. Γιὰ τὸν πνευματικὸ δουλευτή, ποὺ ἔρχεται ν' ἀναστήσει ἓνα παλαιὸ πνεῦμα, οἱ γνώσεις δὲν εἶναι σκοπός, ἀλλὰ ὄργανο γιὰ τὴ σύνθετη εἰκόνα, γιὰ τὸ καθάριο ἀντικειμενικὸ ὄραμα, ποὺ λέγεται πνεῦμα τῶν κειμένων. Γιὰ ν' ἀναστήσει μέσα του τὸ πνεῦμα τῶν κειμένων ὁ πνευματικὸς δουλευτής, πρέπει ν' ἀγωνισθῆ πρώτα νὰ ἀνακαλύψῃ τὸ κεντρικὸ πνευματικὸ σπέρμα τοῦ καιροῦ του, γιατί τοῦτο θὰ τοῦ γίνῃ βάση νὰ περάσῃ πέρα ἀπὸ τὰ λογῆς - λογῆς ἐφήμερα συνθήματα τοῦ καιροῦ του, αὐτὰ ποὺ τὸν ἐμποδίζουν νὰ ἰδῆ ἐλεύθερα τὸ κλασικὸ πνεῦμα, νὰ τὸ θαυμάσῃ ἀβίαστα, γιὰ νὰ μπορέσῃ τέλος καὶ νὰ τὸ ἐκφράσῃ μὲ τὰ ἐσωτερικὰ μέτρα τῆς ἐποχῆς του.

Δίχως ὅμως φιλοσοφικὴ παιδεία εἶναι τῶν ἀδυνάτων νὰ ἔρῃ τὸν αἰώνιο πνευματικὸ πυρῆνα τοῦ καιροῦ του ὁ πνευματικὸς δουλευτής, δηλαδή τὴν ἀφρηρία γιὰ τὴν πορεία του πρὸς τὰ κλασικὰ κείμενα. Ἀλλιῶς ὁ φιλολογικὸς του κατὰ τισμὸς καὶ ὄλος ὁ ἄλλος ἱστορικὸς του ἐξοπλισμὸς θὰ μένουν ὄργανα δίχως ἐνέργεια ἢ τὸ πολὺ ἢ χρῆση τους θὰ γίνετα μηχανικὰ καὶ μὲ ρθορὰ τῆς οὐσίας. Τῇ φιλολογικῇ λοιπὸν μέθοδο καὶ τεχνικῇ πρέπει νὰ τὴν συνοδεύῃ ἢ φιλοσοφικὴ παιδεία ἢ μία μὲ τὴν ἄλλη θὰ πρέπει νὰ σμίξουν μέσα στὴν ψυχὴ τοῦ πνευματικοῦ δουλευτῆ, γιατί τὰ μεγάλα μνημεῖα τοῦ λόγου δὲν τ' ἀνοίγει μόνη τῆς ἢ φιλολογικῆς μέθοδος καὶ τεχνικῆ. Μόνον τὸ πνεῦμα ἔχει τὴ δύναμη νὰ καλέσῃ τῶν κειμένων τὸ κοιμώμενον πνεῦμα, νὰ τὸ φέρῃ εἰς τὸ φῶς καὶ νὰ τὸ πείσῃ νὰ λάβῃ καινούργια ἐκφραση, ὅπως τὴ ζητᾷ ὁ καιρὸς του.

Κι ὅπως ἔρχεται κάποτε ἡ μεγάλη ὥρα, ὅποτε θυσιάζομε τὸ γράμμα τῶν κειμένων ἐπάνω στὸ βωμὸ τοῦ πνεύματος των, ὅμοια εἶναι κάποτε ἀνάγκη ὅλο τὸ πλῆθος τὰ τε

χνάσματα, ἡ μέθοδος, τὸ σύστημα καὶ ἡ τεχνικὴ ποὺ τεχνάσθηκε ὁ φιλόλογος, νὰ παραμερῶσιν, γιὰ νὰ περάσῃ ἐλεύθερα τὸ πνεῦμα τοῦ ἐρμηνευτοῦ, νὰ εἰσχωρήσῃ μέσα στὰ κείμενα, ὅπου νὰ σμίξῃ μὲ τὸ ἔνοικο πνεῦμα, γιὰ νὰ γεννηθῇ ὁ νέος καὶ σφριγηλὸς ἐκεῖνος βλαστὸς, ὁ καινούργιος λόγος, ποὺ θὰ ὑψωθῇ πάνω ἀπὸ τὸ μέτριο ἀνάστημα τῆς ἐποχῆς. Ἐὰν συνέργα, ποὺ ἦταν πρὶν ἀπαραίτητα γιὰ νὰ τὸν φέρουν ὡς τὰ προπύλαια τῶν κειμένων, τοῦ φαίνονται τώρα ἀνίκανα νὰ καταστρατηγήσουν τὸ κρυμμένο δαιμόνιο, ποὺ ἐνεδρεῦει ὀλοζώντανο πιά τώρα μέσα στὰ κείμενα. Κάθε κατασκευὴ καὶ κάθε τεχνωσύνη ἕως ἐδῶ εἶχε τὴ θέσιν της. Ἀπὸ ἐδῶ καὶ πέρα ἀρχίζει πιά ἡ μεγάλη τέχνη, ποὺ δὲν μαθαίνεται, γιὰτὶ πηγάζει ἄμεσα ἀπὸ κεῖνο ποὺ ὀνομάζεται φιλοσοφικὴ κατανόηση.

Ἄν δὲν πᾶμε ὡς τὴ φιλοσοφικὴ κατανόηση, καὶ ἂν πάλιν ἡ κατανόηση τούτη δὲν γυρίσῃ κάποτε ἀπὸ μόνῃ της εἰς τέχνη, τότε ἡ μένομε γραμματισταί, λόγιοι καὶ τεχνικοὶ φιλόλογοι, ἢ γινόμαστε ἀφηρημένοι, δίχως ἀφή τῆς ζωῆς, τὰ κείμενα μένουσιν ἀμίλητα καὶ ὁ διάλογος τοῦ καιροῦ μας μὲ αὐτὰ δὲν ἀρχίζει. Ὅταν ὅμως ἡ φιλοσοφικὴ γνώση, ὄχι μόνον προσπεράσῃ τὴν τεχνικὴν τῆς φιλολογίας, ἀλλὰ γυρίσῃ καὶ εἰς τέχνη, τότε πέρτουν ὅλα τὰ γενικὰ σχήματα, τὰ ἱεροῦματὰ τοῦτα τῆς σκέψης, καὶ ὁ νοῦς ἀγγίζει ἐλεύθερα τὴν εὐχυμὴ οὐσίαν, ποὺ περικλείει τὸ κλασικὸν κείμενον.

Ἐὰν ἀρχαῖα κείμενα, ἂν κατέχωμε τὴν τέχνην νὰ τὰ ρωτήσωμε, θὰ μᾶς ἀποκριθοῦν μὲ ἄλλο τρόπο ἀπὸ ὅ,τι ἀποκρίθησαν καὶ ἀποκρίνονται στοὺς δυτικούς λαούς, ποὺ αἰῶνες τώρα τὰ συναναστρέφονται καὶ δουλεύονται μαζὺ τους. Ἀλλιώτικοι συνάμα θὰ εἶναι καὶ οἱ καινούργιοι πνευματικοὶ βλαστοί, ποὺ θὰ ἀναδιδῶσιν ἀπὸ τὸ συνεγγισμὸν τῆς ψυχῆς μας μὲ τὴν οὐσίαν τῶν κειμένων. Ὅμως τοῦτο θὰ γίνῃ μόνον, ὅταν σταθοῦμε ἐπάνω εἰς τὸ ἀρχιμήδειον σημεῖον τῆς ζωῆς μας, ποὺ δὲν εἶναι ἄλλο παρ' ἑκτὸς ἀπὸ τὸ ἀπέθαντο λαϊκὸν πνεῦμα, αὐτὸ ποὺ κρατήθηκε ὀλοζώντανο ὄχι μόνον μέσα εἰς τὸ ἀμάραντον

ἀνθοκλάδι τοῦ κορμοῦ τῆς αἰώνιας ἑλληνικῆς γλώσσας, ἀλλὰ καὶ μέσα στοὺς τοπικοὺς Θεσμούς, στὴν αἰσθητικὴ, νοημοσύνη καὶ σ' ὅλη τὴν ἄλλη ἀρετὴ τοῦ λαοῦ μας. Ἐὰν ἰδοῦμε τὰ ἀρχαῖα κείμενα ἀπὸ τὸ ἀρχιμήδειο σημεῖο τοῦ ἑαυτοῦ μας, ὅπου σώζεται ἀσύνειδη, ἀλλὰ δλοζώντανη ἢ λιτὴ πλαστικότητα τοῦ λαοῦ μας, τότε θὰ φανῆ δλοκάθαρα, πόσο κοντά μας εἶναι ὄχι μόνο ὁ Ὀμηρος καὶ ἡ ἀρχαία τραγωδία, ἀλλὰ καὶ ὁ Θουκυδίδης καὶ ὁ Πλάτων. Θὰ φανῆ τότε καὶ κάτι ἄλλο: ὅτι τὰ ἀρχαῖα κείμενα μονάχα μέσα στὸ ἀνθοκλάδι τῆς ἰδικῆς μας γλώσσας, ποὺ εἶναι ἐλεύθερη ἀπὸ τὸ δυτικὸ ρομαντισμό, καὶ στὰ λιτὰ της ψυχικὰ μέτρα μπορεῖ νὰ γίνουν ξανὰ νέα.

Ὄταν ἀποδοθῆ τὸ ἀρχαῖο πνεῦμα μὲ τὴ λιτὴ πλαστικότητα τῆς ψυχῆς μας, ποὺ καὶ αὐτὴ, ὅσο δουλεύεται μὲ τὰ κείμενα, τόσο καὶ θὰ πιάνεται ἀπὸ τὴν ἀρετὴ της, τότε θὰ ἰδοῦμε τὸ θαυμαστὸ φαινόμενο: τὸ ἀρχαῖο πνεῦμα νὰ λαβαίνει τόσο ζωηρὸ καὶ εὐρωστο πρόσωπο μέσα στὴ γλώσσά μας, ποὺ θὰ φαντάζῃ πρωτόπλαστο. Τοῦτο, ποὺ δὲν τὸ κατορθώσῃ καμμιά γλώσσα καὶ κανεὶς λαὸς στὴ Δύση, ὅση ἑλληνικὴ παιδεία κι' ἂν μετάλαβαν, κι' ὅση πειθαρχία καὶ ἂν ἔβαλαν στὸν ἑαυτό τους, θὰ εἶναι τότε δοσμένο σὲ μᾶς. Σ' αὐτοὺς δὲν μποροῦσε νὰ γίνῃ, γιατί ἡ πρώτη καταβολὴ τοῦ πνεύματός των, τὸ ἀρχιμήδειο σημεῖο τῆς ζωῆς τους, εἶναι διαφορετικὸ ἀπὸ τὸ δικό μας. Ὅμοια πάλιν ἑμεῖς, κι' ὅταν ἀκόμα σταθοῦμε ἐπάνω στὸ ἀρχιμήδειο σημεῖο τῆς ζωῆς μας, δὲν θὰ κατορθώσωμε ποτὲ νὰ φέρωμε τόσο κοντά μας τὰ κλασικὰ κείμενα τῶν δυτικῶν λαῶν. Τὰ ἀρχαῖα κείμενα ἀντίθετα, ποὺ μᾶς εἶναι τόσο μακριὰ μὲ τὸν χρόνον, ἔρχονται πολὺ πιὸ κοντά μας μὲ τὸ νόημα καὶ τὴν ἀρετὴ τους καὶ μᾶς μιλοῦνε σὰν δικά μας. Οὔτε τὸν Σαίξπηρ οὔτε τὸν Κάντ θὰ μπορέσωμε ποτὲ ὡς λαὸς νὰ τοὺς φέρωμε μὲ τὴ γλώσσα μας τόσο κοντά στὴν ψυχὴ μας, ποὺ νὰ κυκλοφορήσουν μέσα στὴ ζωὴ μας τόσο γόνιμα, ὅσο μποροῦν νὰ κυκλοφορήσουν ὁ Θουκυδίδης καὶ ὁ Πλάτων.

“Ομως τὸ ἀρχιμήδειο σημεῖο τῆς ζωῆς μας τὸ σκεπάζουν ἀκόμα πολλὰ ξενόφερτα σαπρόφυτα, πού τὰ τελευταῖα ἑκατὸ χρόνια μετακίρημα στὸν τόπο μας. Μὲ τὸ δούλεμα τοῦ πνεύματος τῶν κειμένων θὰ γίνεται ταυτόχρονα καὶ ἡ ἀποβολὴ τῶν σαπροφύτων τούτων καὶ τὸ φανέρωμα τοῦ βασικοῦ σημείου τῆς ζωῆς μας.

“Ὅπως ιδιαίτερα ὅμως πλαστικὴ δύναμη θὰ ἀσκήσουν ἐπίανω μας τὰ πλατωνικὰ κείμενα, γιατί ἐδῶ μέσα ἐκβάλλουν ἄλλες οἱ πανάρχαιες λαϊκὲς φλέβες, πού πρωταρχίζουν ἀπὸ τὸν Ὅμηρο, δέχονται μέσα τους τὸ μεθυστικὸ χυμὸ τοῦ Αἰονόσου καὶ τὸ κρυφονόητο τραγούδι τοῦ Ὁρφέα καὶ τέλος κλαδώνονται στοὺς προσωκρατικοὺς φιλοσόφους καὶ τραγικοὺς ποιητάς. Ὅλα τοῦτα τὰ πολυδύναμα ρεύματα τὰ συγχωνεύει μέσα της ἡ πλατωνικὴ ψυχὴ, τὰ ἀναγκάζει ν’ ἀνοίξουν διάλογο μετὰξὺ τους, καὶ μὲ τὴν πολυκάματη διαλεκτικὴ καὶ τὴν πρωτόφαντη τέχνη τοῦ μύθου, κατορθώνει νὰ τὰ λαμπικίρη καὶ νὰ τὰ παραδώσῃ σὲ αἰῶνια καθαρωσύνη καὶ διαύγεια. Τὰ ἴδια ρεύματα εἶναι πού χωρίζονται ὕστερα στὴν μετακλασικὴ ἐποχὴ, ἀνοίγουν χωριστὸ πάλι δρόμο τὸ καθένα, ὥσπου σμίγουν ἅλα μὲ τὸ χριστιανικὸ ρεῦμα, ἀντιπαλεύουν αἰῶνες μαζὺ του, καταχωνιάζονται τέλος καὶ κουφοδρομοῦν κατὰ τοὺς ἀνυδροὺς αἰῶνες, πού πέρασε τὸ ἔθνος, καὶ ξαναβγαίνουν στὸ φῶς ἀπὸ τὸ στόμα τοῦ λαοῦ, ἀπὸ τὴ γλῶσσαι, τοὺς τοπικοὺς θεσμούς, τὴν αὐθόρμητη αἰσθητικὴ του, τὸ ἦθος καὶ τὴ νοημοσύνη του.

“Ὅλα τοῦτα τὰ στοιχεῖα, ἡ γλῶσσα, οἱ θεσμοί, ἡ αἰσθητικὴ, τὸ ἦθος καὶ ἡ νοημοσύνη μας, ὅσο πιὸ πολὺ δουλεύομε τὰ πλατωνικὰ κείμενα, τόσο καὶ πιὸ εὐκόλα θὰ δέχωνται τὰ νοήματα κι’ ἄλλα τ’ ἄλλα μεγέθη τῆς ψυχῆς, πού κλείνουν μέσα τους. Ἄπ’ ὅλα τοῦτα τὰ ἄκρατα λαϊκὰ στοιχεῖα ἀκούεται ἕνας πανάρχαιος κι’ ὀλοκαίνουργος μαζὺ λόγος, κι’ αὐτὸς θ’ ἀνοίξῃ τότε σὲ βάθος καὶ πλάτος καὶ θὰ φανῇ πόσο ἄξιος εἶναι νὰ δεχθῇ μέσα του τὰ νοήματα καὶ τ’ ἄλλα ἡρωικὰ μεγέθη, πού ἔχουν τὰ ἀρχαῖα κείμενα καὶ ιδιαίτερα

οἱ πλατωνικοὶ διάλογοι. Ὁ Πλάτων κατιόρθωσε νὰ ἐνώσῃ καὶ νὰ φέρῃ σὲ συμμετρία ὅλα τὰ χαρίσματα τοῦ λαοῦ του κι' ὅλα τ' ἄλλα στοιχεῖα τῆς ζωῆς του, τὴ ρητορικὴ μὲ τὴ λογικὴ, τὴ σπουδὴ μὲ τὴν παιδιὰ, τὴν ἐμπειρία μὲ τὴν τέχνη, τὸν ἔρωτα μὲ τὴ μορφὴ, τὸ ἄτομο μὲ τὴν πολιτεία, τὴ φαντασία μὲ τὸ μέτρο τοῦ λόγου, τὴ μορφὴ μὲ τὴν ὕλη, τὸν ἀνθρώπινο μὲ τὸν θεϊκὸ κλῆρο, νὰ δέσῃ τὸ ἓνα μὲ τ' ἄλλο καὶ νὰ τὰ ἀρμόσῃ σὲ κατακάθαρη ἐνότητα. Ἐμεῖς λοιπόν, ἂν σταθοῦμε ἐπάνω στὸ ἀρχιμήδειο σημεῖο τῆς ζωῆς μας, θὰ βροῦμε μέσα στὰ πλατωνικὰ κείμενα πολὺ περισσότερα ἀπ' ὅ,τι βρῆκαν οἱ δυτικοὶ λαοί, ὄχι μόνον τὴν περιπόθητη συμμετρία, ποὺ ποτὲ ἄλλοτε δὲν τὴν ξαναβρῆκε τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα, ἀλλὰ καὶ ἀνάγλυφα στοιχεῖα τῆς ὑποστάσεώς μας.

Τὸ πλατωνικὸ κείμενο, ἂν τὸ δουλέψωμε, θὰ γίνῃ ὁ καλύτερος παιδαγωγὸς γιὰ μᾶς καὶ στὴ γλῶσσαι καὶ στ' ἄλλα προβλήματα τῆς πνευματικῆς μας ζωῆς, ἀρκεῖ νὰ σταθοῦμε ἐλεύθερα ἀπέναντί του. Τὸ ἀκίνητο καὶ αἰώνιο τοῦτο μνημεῖο τοῦ λόγου ἦρθε ἡ ὥρα νὰ γίνῃ παλιόστρα τῆς ψυχῆς μας. Ἐκεῖ μέσα νὰ γυμνάσῃ τὴ δύναμή της καὶ μαζὺ μὲ τὸ κείμενο νὰ γίνῃ κι' αὐτὴ αὐτοσυνεῦδητο ὑποκείμενο, ποὺ νὰ παρατήσῃ τὴ ρητορικὴ τῶν τετριμμένων ἀληθειῶν. Στὸν αἰῶνά μας ἡ πλατωνολογία πῆρε πάρα πολὺ μεγάλη ἀνάπτυξη, κι' οἱ δυτικοὶ λαοὶ ἀπὸ τὴ μελέτη προχώρησαν στὴ βελύτερη θέαση τοῦ πλατωνικοῦ λόγου. Εἶναι καὶ τοῦτο σημεῖο, ὅτι ὁ αἰώνάς μας ζητᾷ ἐδῶ κάτι, ποὺ ὁ ἴδιος δὲν κατέχει, δηλαδὴ τὴν συμμετρία τῆς ἐπιστήμης μὲ τὴν ποίηση, κι' αὐτὴ τὴν ἔχει ὁ πλατωνικὸς λόγος, ὅπου τὴν κατακάθαρη διαλεκτικὴ τὴν συνοδεύει ὁ δλόδροσος μῦθος, δίχως ὅμως ὁ νοῦς νὰ χάνῃ τὰ μέτρα του. Κάθε φορὰ, ποὺ ὁ ἀνθρώπος θυσίασε τὰ ἑσωτερικά του μέτρα κι' ἔπεσε στὸ στρόβιλο τῆς εὐδαιμονίας, ἔστι καὶ πνευματικῆς, ἢ ἀποθέωσε τὸ λογικὸ του, ἢ ἀναλύθηκε ὁ ἴδιος στὸν κρυφόλογο τῆς μεταφυσικῆς. Ὅταν ἡ μορφὴ τοῦ ἀνθρώπου πλάθεται κατὰ

τὰ πρότυπα τοῦτα, γίνεται ἄλλοτε λειψή, ἄλλοτε στεγνή, κι' ἄλλοτε ταραγμένη.

Ἄπ' ἐναντίος στὸν Πλάτωνα ἔχομε τὸ ἀρτιώτερο παράδειγμα ἀνθρώπινης συμμετρίας καὶ κλασικῆς εὐδαιμονίας. Ἡ βαθύλογη γνωριμία μαζύ του θὰ μᾶς δείξη πῶς ἀρμόζονται καὶ ἀρμονίζονται ἐδῶ μέσα οἱ μεγάλες ἀντινομίες τῆς ζωῆς, ἡ αἴσθησις μετὰ τὴν νόησις, ὁ θυμὸς μετὰ τὴν χάρη, ἡ ἐμπειρία μετὰ τὴν τέχνη, ἡ φαντασία μετὰ τὸ μέτρο, ὁ μῦθος μετὰ τὸν λόγον, οἱ πολλοὶ Θεοὶ τῆς Ἑλλάδος μετὰ τὴν ἰδέαν τοῦ ἀγαθοῦ, δηλαδὴ τὸν ἕνα Θεὸν τοῦ Πλάτωνος, ὁ ἄνθρωπος μετὰ τὴν πολιτεία, ὁ αἰσθητὸς λόγος μετὰ τὸν νοητὸν, ὁ ἄνθρωπος μετὰ τὴν φύσιν, ἡ ζωὴ μετὰ τὸ θάνατον. Καὶ πόσο ἀπτή εἶναι ἡ συμμετρία αὐτή, τὸ νοιώθουμε, ὅταν βαθαινόμε τὴν γνωριμία καὶ καλλιεργοῦμε τὴν ἀρτή μας ἐπάνω στὰ πλατωνικὰ κείμενα.

Μεγάλη χρεία τῆς ζωῆς μᾶς ἀναγκάζει νὰ ταχθοῦμε στὴν ἀκολουθία τοῦ Πλάτωνος καὶ πᾶν ὅσον αἰώνια μέτρα του νὰ μετρήσωμε τὴν ἀξία τῆς γλώσσας μας, τὴν αἰσθητική, τὸ ἦθος, τὴν πολιτεία μας κι' αὐτὴν ἀκόμα τὴ θερησκευτικότητά μας. Γιατὶ κι' ἐμεῖς κατὰ βάθος πᾶμε κι' ἐρχόμεστε ἀπὸ τὴν πολυθεΐα στὴ μονοθεΐα, δηλαδὴ τὴν ἰδέαν τοῦ ἀγαθοῦ. Τὰ μέτρα τοῦ πλατωνικοῦ λόγου εἶναι συμμετρικὰ καὶ μ' ὅλα τὰ νεύματα τῆς φύσεως γύρωθὲ μας, τῆς μιᾶς καὶ αἰώνιας ἑλληνικῆς, ἀλλὰ καὶ πολύτροπης μήτρας τῶν πάντων. Κι' αὐτῆς τὸ πολυσήμιαντο νόημα θὰ τὸ συλλαβαίνουμε, ὅσο δουλεύουμε τὴν αἴσθησή μας μετὰ τὸ κλασσικόν.

Ἐπάρχουν φιλοσοφήματα, ποὺ πρέπει νὰ τ' ἀποφλοιώσωμε γιὰ νὰ γευθοῦμε τὴν οὐσία τους, δηλαδὴ ν' ἀποχωρίσωμε ὅλα τὰ παρακόλουθα σύνεργά τους καὶ νὰ ἰδοῦμε μόνον τὸν προβληματισμὸν τους. Ὁ Πλάτων προσφέρεται ἄτομος· νόημα καὶ μορφή, οὐσία καὶ παρουσιαστικόν, μέσα καὶ ἔξω, νοούμενον καὶ φαινόμενον ἐδῶ δὲν χωρίζονται, κι' ἂν θελήσωμε ν' ἀποφλοιώσωμε τὸν καρπὸν τοῦ λόγου, θὰ χάσωμε πολύτιμους χυμούς. Ἄλλα φιλοσοφήματα πρέπει νὰ τ' ἀποχωρίσωμε ἀπὸ τὸν καιρὸν τους καὶ νὰ ἰδοῦμε τί μένει γιὰ

τὴν αἰωνιότητα. Ἄπ' ἐναντίας ὁ καιρὸς γιὰ τὸ πλατωνικὸ φιλοσόφημα εἶναι ὅ,τι ἡ ἐποχὴ γιὰ τοὺς καρπούς. Γίνεται ὁμως ἐδῶ καὶ κάτι ἀκόμα πιὸ θαυμαστό. Καθὼς διαλέγεται ὁ πλατωνικὸς Σωκράτης μὲ τὸν καιρὸ του, ἡ νόηση κι' ὁ λόγος λύνονται, κινουῦνται μέσα σὲ αὐτογέννητα μέτρα, διαλύουν κάθε δόγμα γύρωθὲ τους, ἀφήνουν τὸ μῦθο νὰ πλάσῃ μὲ τὴν τέχνη του τὰ πανέμορφα εἰδωλά του, κι' ἔξαφνι παρουσιάζονται πάλι ὅλο νεότητα καὶ σφρῖγος, γιὰ νὰ συνεχίσουν τὴν πολυκάματη διαλεκτικὴ καὶ μέσα στὴν παλαίστρα τους ὁ ἕνας καιρὸς, ὅπου μέσα του γεννήθηκαν, συγχωνεύεται μ' ὅλους τοὺς καιρούς, κι' ἐκεῖνος ποὺ τὰ θεάζεται τὰ πιστεύει αἰώνια. Τὸ ἀπέριττο, ἀλλὰ ἀδυσώπητο ἐρώτημα τοῦ Σωκράτη γιὰ τὴν οὐσία, τὸ «τί ἐστὶ», δέχθηκε μὲ τὸν πλατωνικὸ διάλογο πλούσια ἀπάντηση, ὅπου ὁ λόγος φθάνει ὡς τὰ δυνατὰ ἀνθρώπινα ὄρια καὶ σὰν ἀνύπωτο φῶς φέγγει, ἀνάμεσα στὰ θνητά, ποὺ ἀφήνει πίσω του, καὶ στὰ θεῖα ποὺ ἔχει ἔμπρός του.

Τὴν παρουσία ὁμως τούτη τοῦ λόγου ὁ φιλόλογος ἔχει τὴν τάση νὰ τὴν σχολιάζῃ μὲ περιστατικά καὶ νὰ τὴν ξεκλώθῃ μὲ γεγονότα, ὅποτε διαμελίζεται τὸ σῶμα τοῦ λόγου. Μὲ τὰ σχόλια ὁ λόγος χάνει τὴ δρόσο του καὶ κακοπαθαίνει, ἂν τοῦτο δὲν τὸ ὑποθάλη ἢ θέρμη τοῦ πνεύματος, κι' ἂν ὁ φιλόλογος, εὐθὺς ὡς τὸ προσφέρῃ, δὲν τὸ ἀναχωνέψῃ μέσα στὴν καθολικὴ θεώρηση τῆς οὐσίας τοῦ κειμένου. Τὰ περιστατικά κι' ὅλα τ' ἄλλα γεγονότα τῆς ζωῆς, ὅσο πιὸ μέγας ὁ δημιουργὸς τόσο καὶ χάνουν τὴ χρονικότητά τους, τόσο πιὸ πολὺ πρέπει νὰ κρίνονται ἀπὸ τὴν οὐσία τοῦ λόγου. Τ' ἀντίθετο καταλήγει σὲ μικρολογία, αὐτὴν ποὺ πολλοὶ φιλόλογοι ἔχουν τὴν ἀφέλεια νὰ τὴν λογιάζουν γιὰ ἐρμηνεία. Ἔτσι τὰ περιστατικά, τὰ γεγονότα, κι' ὅλα τὰ γνωρίσματα τῆς μορφῆς τοῦ πλατωνικοῦ Σωκράτη, ὁ ἔρωσ, ἡ ἰσχήμια, τὸ γεγονὸς ὅτι δὲν βγῆκε ἀπὸ τὴν πόλη, παρὰ μονάχα γιὰ νὰ πολεμήσῃ, δὲν εἶναι μήτε κοινὰ γνωρίσματα, μήτε περιστατικά, μήτε ἀπλᾶ γεγονότα, ἀλλὰ ἐκφραστικὰ σύμβολα μιᾶς

ουσίας πού μ' ὄλα αὐτὰ θέλει νὰ υποδηλώσῃ ὁ λόγος.

Ἡ ἐρμηνεία λοιπὸν ὁδεύει ἀπὸ τὰ μέσα πρὸς τὰ ἔξω, γιὰ νὰ χύσῃ τὸ φῶς πού πρέπει ἐπάνω στὰ γνωρίσματα καὶ περιστατικά, ἀλλιῶς φθείρει τὴν ἀξία τοῦ κειμένου. Ἡ ζωὴ καὶ ὁ λόγος εἶναι ἐδῶ ἀχώριστα. Ὅμως τοῦτο δὲν ἔχει τὴν ἐννοια ὅτι ὁ λόγος πηγάζει ἀπὸ τὰ καθέκαστα τῆς ζωῆς, γιατί τότε θὰ ἦτανε δόχως εἰρημὸς, ἀλλὰ ὅτι ἡ ζωὴ μὲ τὰ περιστατικά της γίνεται ὁ χῶρος, ὅπου μέσα κινεῖται ὁ λόγος. Γιὰ τοῦτο ἔργο τοῦ ἀληθινοῦ φιλολόγου δὲν εἶναι νὰ σχολιάσῃ τὸ κλασικὸ κείμενο μὲ τὰ καθέκαστα, ἀλλὰ ν' ἀποκαλύψῃ τὴ μορφὴ τοῦ μεγάλου ἀνθρώπου, νὰ δεχθῆ ὄλο τὸ πλήρωμά της. Ὅ,τι εἶναι στὰ χέρια τοῦ τεχνίτη τὰ σύνεργα, τὸ ἴδιον πρέπει νὰ γίνουν καὶ τὰ καθέκαστα γιὰ τὴν παράσταση καὶ τὴν ἐρμηνεία τῆς μορφῆς· αὐτὰ θὰ καταξιωθοῦν μὲ τὴν ἀξία τοῦ κειμένου.

Ἡ μορφὴ πάλι, πού κινεῖται καὶ κινεῖ ὄλο τῆς ζωῆς τὸ γίγνεσθαι, δὲν ἔχει τὴν αἰτία της ἔξω ἀπὸ τὸν ἑαυτὸ της, μέσα σὲ καθέκαστα καὶ περιστατικά, ἀλλὰ, ὡς αὐτογέννητη καὶ ἀπειροδύναμη ἐντελέχεια, εἶναι γυρμένη πάντα μέσα της καὶ προχωρεῖ ἀπὸ μέσα της ἀπὸ στάδιο σὲ στάδιο. Τὸ γίγνεσθαι καὶ τὸ εἶναι μπαίνουν σὲ ἄμοιβαία δράση μέσα στὴ μορφὴ, ὁ χρόνος καὶ ἡ κίνησή του λαβαίνουν τὴν ἀξία του ἀπὸ τὸ αἰώνιο στοιχεῖο τοῦ εἶναι, ἀπὸ τὸ λόγο τῆς μορφῆς, ὅπως ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος τὸ εἶναι δὲν μένει στατικὸ καὶ ἀκίνητο, ἀλλὰ λειτουργεῖται καὶ πορεύεται μαζὺ μὲ τὸ χρόνο. Τὰ κλασικὰ κείμενα δὲν εἶναι ἀπλᾶ παρακόλουθα τῆς ζωῆς, ἀλλὰ ἀνέσπερα ἀποκρυσταλλώματα τῆς ἀνθρώπινης οὐσίας, ὅπου ὅλη ἡ ζωὴ εἶναι συγχωνευμένη σὲ μιὰ πρωτόπλαστη μορφὴ, τὴν ἐντελέχειά της. Μονάχα ὁ μὴ δημιουργικὸς ἄνθρωπος βάζει πάνω ἀπὸ τὸ ἔργο τοῦ κλασικοῦ τὴ ζωὴ καὶ τὰ μικρολογήματά της καὶ τὰ περιεργάζεται μὲ τὴν ἄγονη ἐκείνη ψυχολογία, γιὰ νὰ αἰτιολογήσῃ τὴ γένεση τοῦ ἔργου, πού ὑψώνεται ἀλύγιστο πέρα ἀπὸ τὰ καθέκαστα γεγονότα τῆς ζωῆς καὶ δὲν μπαίνει στὴ μικροτεχνικὴ τῆς τρε-

χούμενης φιλολογίας. Ἡ μορφή τοῦ μεγάλου ἀνοίγει δραματικά ἀπὸ στάδιο σὲ στάδιο καὶ ὠριμάζει, ἐνῶ τὰ περιστασιακὰ γύρω της ἢ χάνονται μέσα στὴ ροὴ τοῦ χρόνου ἢ συγχωνεύονται μέσα της δίχως ἔχνη γιὰ τοὺς ἐπιγόνους. Γιὰ τοῦτο καὶ ὁ φιλόλογος ποὺ γίνεται σχολιαστής, δηλαδή ποὺ ἔρχεται νὰ καταγίνη μονάχα μὲ τὰ καθέκαστα, εἶναι καταδικασμένος νὰ περιμαζεύῃ τὰ ἀπόφυλλα, ποὺ ἀποβιάλλει τὸ αἰώνιο δένδρο τῆς λογοτεχνίας, κι' αὐτὰ νὰ παραδίη στοὺς ἄλλους.

Ἡ φιλολογία ὅμως, ἔτσι ὅπως μᾶς τὴν παράδωκαν οἱ μεγάλοι της χαρακτήρες, δὲν εἶναι σχολιάστρια ἀκινήτων συμβόλων, ἀλλὰ ἰέρεια, ποὺ ἐρμηνεύει τὰ νεύματα τῶν Θεῶν, κι' αὐτὰ δὲν εἶναι ἄλλα παρὰ τὰ κλασικὰ κείμενα, ὅπου ἡ ρίζα καὶ αἰώνια ἀρχὴ τοῦ λόγου ἔλαβε ἀντικειμενικὴς μορφές, κι' ὁποῦθε κάθε ὑστερότοκη ἐποχὴ πρέπει νὰ ἀντλή, ἂν θέλῃ νὰ μετρήσῃ τὴν ἀξία της. Ὅσοι, μὲ τὸν πόνον κάθε γενιᾶς ποὺ ἔρχεται, κρατιέται στὴ ζωὴ ἢ σεπτὴ τούτη ἰέρεια, κι' αὐτὸς ὁ πόνος εἶναι τὸ εὐχαριστήριο θυμίαμα, ποὺ ἀναπέμπεται στοὺς θεοὺς ἀπὸ τὴ χώρα τῶν Θνητῶν.

Ἡ φιλολογία ὅμως, γιὰ νὰ σταθῇ ὡς ἰέρεια ἀπέναντι στὰ κλασικὰ κείμενα καὶ νὰ φέρῃ ὡς τὴν ἐποχὴ μας τὰ νεύματα τῶν Θεῶν, ἔχει μεγάλη χρεὶα ἀπὸ τὴ φιλοσοφικὴ θεωρία. Ἡ φιλολογικὴ ἐρμηνεία, δίχως φιλοσοφία ποὺ νὰ τῆς ἀνοίγῃ τὸν ὁρίζοντα, ἢ σταματᾷ κατὰ τὴν συνήθειαν τῶν φιλολόγων στὸ τεχνικὸ μέρος, ἢ τὸ πολὺ, ἂν ὁ φιλόλογος ἰδὲν ἀφήσῃ τὴ συναισθηματικὴ καταβολὴ τῆς ψυχῆς του νὰ μαραθῇ, προχωρεῖ ὡς τὴ ρομαντικὴ νοσταλγία, αὐτὴν ποὺ ἀπομακρύνει πρὸς τὰ ποθούμενα ἀπὸ μέσα του, ἢ τέλος, ἂν ὁ φιλόλογος πλανευθῇ μὲ τὴν τρέχουσα ψυχολογία, καταλήγει σὲ ψυχολογικὰ μικρολογήματα, ὅποτε τὰ νοήματα τῶν κειμένων κακοπαθαίνουν τόσο ποὺ γίνονται ἀγνώριστα. Τὸ ξέχωρο πνευματικὸ δημιούργημα, ποὺ λέγεται κλασικὸ κείμενο, εἶναι ἀνάγκη νὰ τὸ ἴδῃ ὁ πνευματικὸς ἐρμηνευτής, ὅχι μόνο στὴ νοηματικὴ συνάρτηση μὲ τ' ἄλλα

σύγχρονα κλασικά ἔργα, οὔτε εἶναι ἄρκετὸ νὰ τὸ συσχετί-
ση ἱστορικὰ μὲ τ' ἄλλα μνημεῖα καὶ μεγάλα γεγονότα, ἀλλὰ
πρέπει νὰ τὸ συγχωνεύσῃ μὲ τὸ πνεῦμα καὶ τὸ κλίμα ὅλης
ἐκείνης τῆς ἐποχῆς.

Ἐκτὸς τ' ἄλλο μέρος εἶναι ἀνάγκη ἢ σκοπιὰ τοῦ πνευ-
ματικοῦ ἐρμηνευτῆ ὄχι μόνον νὰ συγκεντρῶνῃ μέσα της ὅλο
τὸ φιλοσοφικὸ πνεῦμα τῆς ἐποχῆς τῆς, ἀλλὰ τὸ πνεῦμα τοῦ-
το νάχει λάβει εἰδικὴ καὶ συγκεκριμένη μορφή, γιατί μόνον
τότε μπορεῖ νὰ γίνῃ ζωντανὸ ἐρμηνευτικὸ ὄργανο ἄλλης, καὶ
μάλιστα κλασικῆς ἐποχῆς. Τὸ γενικὸ φιλοσοφικὸ πνεῦμα
μιας ἐποχῆς πρέπει νὰ ἀποβάλλῃ τὴν ἀρηρημένην του ιδιό-
τητα, νὰ γίνῃ πρόσωπο μέσα στὸν ἐρμηνευτῆ, γιὰ νὰ μπορέ-
σῃ νὰ μιλήσῃ μὲ τὸ ἄλλο συγκεκριμένον πνεῦμα, ποὺ κρύβε-
ταί μέσα στὸ κείμενον. Καὶ κάτι πῶς πολὺ ἄκόμα: γιὰ νὰ μι-
λήσῃ ὁ πνευματικὸς ἐρμηνευτῆς μὲ τὰ κείμενα, πρέπει νὰ
ἔχῃ ἀναστήσει καὶ ἀναδείξῃ δικό του λόγον, ποὺ, μὲ βαθεῖα
ρίζα μέσα στοὺς κόλπους τῆς ἐποχῆς του, νὰ ὑψώνεται πέρα
ἀπὸ τὴν πρόσκαιρον φιλολογικὴν τῆς τριβήν. Τὸ ἀσύνταχτο
πλῆθος τῶν μικρῶν εἰδώλων, ποὺ σφραγίζονται σήμερον τὸν
τίτλον τῆς τέχνης τοῦ λόγου, θὰ τὸ παραμερίσῃ δίχως ἔλεος
ὁ πνευματικὸς ἐρμηνευτῆς, γιὰ ν' ἀκροασθῇ τὸ βαθὺ πόνον
τῆς ἐποχῆς του καὶ νὰ τῆς φέρῃ ἀπὸ μακρὰ τὸν λαματικὸν
λόγον. Ἔτσι μόνον, τὰ ὄμορφα, φωτεινὰ καὶ θεϊκὰ δράματα,
τὰ κείμενα ποὺ ἀναπαύονται στὸ βάθος τῆς ἱστορίας, θ'
ἀρχίσουν νὰ κινουῦνται πρὸς τὴν ζωὴν μας, θὰ μᾶς βοηθήσουν
νὰ καταργήσωμε τὰ πολυάριθμα μικρὰ εἶδωλα καὶ νὰ ἀνα-
δείξωμε ἀκμαία μορφήν λόγου, ποὺ τόσο μᾶς λείπει. Κι' ὅσο
ἡ μορφή τοῦ λόγου λείπει ἀπὸ τὴν ζωὴν μας, δὲ γίνεται νὰ
λάβουν καὶ τ' ἄλλα τὴν σωστήν τους μορφήν.

Ὅλο ὅμως τοῦτο τὸ ἔργο τοῦ πνευματικοῦ ἐρμηνευ-
τοῦ δὲν γίνεται δίχως φιλοσοφικὴν παιδείαν καὶ ὁ λόγος δίχως
αὐτὴν δὲν θὰ μπορέσῃ νὰ ὑψοθῇ πάνω ἀπὸ τὸ κοινὸ ἀνά-
στημα καὶ νὰ συνθέσῃ μέσα του ὅλα τὰ στοιχεῖα τῆς ζωῆς
μας. Ὅλα τ' ἄλλα λοιπόν, ἢ τεχνικὴ τῆς κλασικῆς φιλολο-

γίας, ἢ λεγ.ομένη φιλολογικὴ ἐρμηνεία μὲ τὴν ἠθικὴν, αἰσθη-
τικὴν, ψυχολογικὴν καὶ ρομαντικὴν τῆς ἄποιρῆς, εἶναι ἅπλοιοὶ
ὄροι τῆς ὑψηλῆς τέχνης τῆς ἐρμηνείας, δηλαδὴ τοῦ διαλό-
γου, ποὺ ἀνοίγει μὲ τὰ κείμενα ὁ πνευματικὸς ἄνθρωπος, ὁ
φιλοσοφημένος φιλόλογος. "Ὅλο τὸ ὕλικὸν εἶναι χρῆσιμο καὶ
πρέπει νὰ τὸ κατέχη ἑκεῖνος, ποὺ θέλει νὰ μιλήσῃ μὲ τὰ
κλασικὰ κείμενα. Τίποτε δὲν πρέπει νὰ καταρρονήσῃ. "Ὁ-
μως, γιὰ νὰ λάβῃ τὸ ὕλικὸν τοῦτο κίνησι καὶ μορφὴ, πρέπει
νὰ τὸ καταξιώσῃ ὁ ζωντανὸς νοῦς τοῦ φιλοσοφημένου ἐρμη-
νευτοῦ, νὰ τοῦ βάλῃ πνοήν. Κι' ὅταν ἀκόμα τὸ κείμενον δὲν εἴ-
ναι ἄρ' ἑαυτοῦ του φιλοσοφικό, κι' ὅταν πρόκειται γιὰ τὸ
Θουκυδίδην, ἢ τελικὴν θεώρησιν πρέπει νὰ εἶναι φιλοσοφικὴ,
γιατὶ μόνον ἔτσι ἔχομε κατανόησιν.

Ὁ ἐρμηνευτὴς πρέπει νὰ γίνῃ διαλεκτικὸς θεωρητὴς.
Τὰ εἶδη τοῦ λόγου, ἔπος, λυρικὴ, δράμα, κωμῳδία, ἱστορία,
φιλοσοφία, εἶναι βέβαια ἀναγκαῖα νὰ τὰ σπουδάσῃ καὶ νὰ
τὰ ἰδῇ, ὅπως τὰ διδάσκει ἡ γραμματολογία, δηλαδὴ κατὰ
τὴν χρονικὴν τους ἀκολουθίαν, ποὺ γεννήθησαν, καὶ κατὰ τὴν
σχέσιν τους μὲ τὴν ἐποχὴν τους. "Ὁμως τοῦτο εἶναι προσ-
τάδιον τῆς ὑψηλῆς τέχνης, ποὺ λέγεται ἐρμηνεία. Γιὰ ν' ἀνε-
βῇ στὴν θεώρησιν, πρέπει τὰ εἶδη τοῦ λόγου νὰ τὰ ἰδῇ κατὰ
τὴν ἐσωτερικὴν διαλεκτικὴν, ποὺ κινεῖ τὸν λόγον ἀπὸ τὴν μιὰ
μορφὴν εἰς τὴν ἄλλην. Τότε τὸ κάθε προγενέστερον εἶδος τὸ νοι-
ώθουμε καλύτερα ἀπὸ τὴν ἀκόλουθον μορφὴν ποὺ λαμβάνει ὁ
λόγος. Μὲ τὴν ἀντίθεσιν ποὺ ὑπάρχει ἀπὸ τὴν λυρικὴν πρὸς
τὸ ἔπος καὶ ἀπὸ τὸ δράμα πρὸς τὴν λυρικὴν, ἀνοίγεται ἄλλη
σκοπιὰ γιὰ τὴν θεώρησιν. Ὁ λόγος κινεῖται ἀπὸ τὴν μιὰ μορ-
φήν εἰς τὴν ἄλλην, γιὰ νὰ λάβῃ συνείδησιν γιὰ τὸ εἶναι του. "Ἰ-
δὴ μέσα στὸ ἔπος, δηλαδὴ στὸν Ὅμηρον, ὑπάρχει ἡ καταβολή,
τὸ πρῶτον πνευματικὸν σπέρμα, ποὺ θὰ καταλήξῃ εἰς τὴν
Πλατωνικὴν φιλοσοφίαν.

Ἡ κλασικὴ φιλολογία λοιπόν, γιὰ νὰ φρωτίσῃ τὴν πο-
λύπαθον ἐποχὴν μας καὶ πρὸ παντὸς τὸ πνεῦμα τῆς νεότητος,
καὶ τοῦτο εἶναι τὸ ὑψηλὸν τῆς χρέους, πρέπει νὰ μεταλάβῃ μι-

λοιοφία. Τότε ἡ τεχνική της καὶ ὅλος ὁ ἄλλος της δπλισμὸς θὰ μετατραποῦν σὲ γόνιμα στοιχεῖα γιὰ τὸ βαθυνόητο διάλογο μὲ τὰ κείμενα, αὐτὸν ποὺ θὰ ἐνώσῃ τὴν ἐποχὴ μας μὲ τὸ κλασικὸ πνεῦμα. Τότε οἱ κλασικοὶ τῆς ἀρχαιότητος θὰ γίνουν καὶ γιὰ μᾶς παράδειγμα καὶ μέτρο, ὅπως ἔγιναν γιὰ τοὺς δυτικοὺς λαοὺς. Ἡ ἀποκατάσταση τοῦ κειμένου, ὁ γλωσσικὸς παραλληλισμὸς τοῦ μὲ ἄλλα ὁμόχρονα κείμενα, ἡ γλωσσικὴ σπατιστικὴ, καὶ τόσα ἄλλα τεχνικὰ ζητήματα δὲν ἐνδιαφέρουν τὴ διψασμένη φρυχὴ τοῦ καιροῦ μας, εἶναι πράγματα ἑσωτερικὰ τῆς φιλολογίας. Νὰ ὑποτιμήσῃ κανεὶς τὴ μεγάλη ἀξία τῆς φιλολογικῆς μεθόδου, ἢ νὰ καταφρονήσῃ τὰ ἐνδοξα ἀποτελέσματά της, θὰ ἦτανε πνευματικὴ διαστρόφη. Τοὺς δύο τελευταίους αἰῶνες ἡ κλασικὴ φιλολογία ἐδίδαξε τοὺς ἀνθρώπους νὰ διαβάζουν καὶ ν' ἀξιολογοῦν τὰ ἀρχαῖα κείμενα. Πέρα ὅμως ἀπὸ τὸ σωστὸ διάβασμα καὶ τὴ φιλολογικὴ ἀνάκριση τοῦ κειμένου προσμένει τὸ λειτουργοῦν τοῦ λόγου ἢ κατανόηση, ἢ σύνθετη θεώρηση, ποὺ θὰ δώσῃ πνοὴν στὰ νεκροῦμένα μέλη ποὺ λέγονται γνώσεις. Ἡ μεγάλη χρεια τῆς ἐποχῆς εἶναι ἡ κατανόηση. "Οποῖος καταφρονήσῃ τὴ φιλολογικὴ μόρφωση καὶ ἀποφύγῃ τὸ μόχθον της, θὰ χάσῃ πάραυτα τὴ δυνατότητα νὰ ὑψωθῇ πέρα ἀπὸ τὴν τριβὴν τοῦ καιροῦ του. Δίχως ὅμως κατανόηση, δίχως φιλοσοφικὴ παιδεία, τὰ κείμενα τρέχουν κίνδυνον νὰ μετατραποῦν σὲ κειμήλια, ὅπως ἦταν τὸν Μεσαίωνα, ὁπότε ἡ εὐλάβεια ἀπέναντι τοῦ ὁ ἀντικαταστήσῃ τὸν πνευματικὸν διάλογο.

Ἡ τέχνη νὰ διαβάξῃ κανεὶς ἀρχαῖα κείμενα εἶναι ἀλήθεια μεγάλη καὶ μόνον ὁ ἀμύητος δὲν δοξάζει τὴν κλασικὴν φιλολογία, ποὺ κατάρθωσε νὰ μάθῃ τὸν αἰῶνά μας νὰ τὰ διαβάξῃ καλύτερα. "Ομοῦς ἡ τέχνη νὰ κατανοῆς εἶναι ἀκόμα πιὸ μεγάλη, γιατί αὐτὴ μονάχα κατορθώνει νὰ στήσῃ τὴ νοερὴ γέφυρα πάνω ἀπὸ τὰ κατάθολα νερὰ τοῦ παρόντος καὶ νὰ ὀδηγήσῃ εἰς τὰ κατακάθαρα τῶν κλασικῶν κειμένων. Μὲ τὴν κατανόηση βλέπει κανεὶς τὰ κλασικὰ κείμενα

νά κινουῦνται κι' ὅλα μαζί ν' ἀποτελοῦν δλωμπιακὴ τελετὴ πρὸς τὴν ἀλήθεια.

Ἡ κατανόηση ὅμως, σεβάσμια καὶ ὑψηλὴ τέχνη τοῦ πνεύματος, γυρεύει ἀπὸ τὸ λειτουργό της, καθὼς κι' ἀπ' ὄσους ἀγαποῦν τὸ ἔργο του, περίσσιασχόλη καὶ μακρὰ σιωπή, εἰ δ' ἄλλως τὸ μυστικὸ τοῦ κειμένου δὲν ἔρχεται στὸ φῶς. Ἐχθρὸς τῆς μελέτης τοῦ κειμένου, τῆς φιλολογίας, εἶναι ἡ σπούδα. Γιὰ νὰ πυρωθῇ ἡ φαντασία τοῦ ἐρμηνευτῆ καὶ νὰ κρατηθῇ μετὴν κρίση μέσα στὰ μέτρα τοῦ κειμένου καὶ νὰ λυθῇ δλότελα ἡ ψυχὴ του ἀπὸ τὰ ἐφήμερα λήμματα τῆς ἐποχῆς του, χρειάζεται καιρὸς καὶ καιρὸς. Γιὰ τοῦτο τὴν κατανόηση, τῆς ψυχῆς ἀραχνιαστὸ μετάξι, ἡ ζωὴ τὴν ὑφαίνει ἀργά. Εἶναι ἀγαθὸ πὺ γεννιέται, ὅταν πιά ἡ ζωὴ ἔχη σχηματίσει τὸ ἐσωτερικὸ της κι' ἀρχίξῃ νὰ κατανοῇ τὴν ἰδιαιτέρη διαλεκτικὴ του. Τὸ ἄτομο, ὅπως ἀργὰ ἀρχίζει νὰ νοιώθῃ τὸ σκοπὸ του, ἀργὰ ἔρχεται νὰ κατανοήσῃ ὑψηλοῦς σκοπὸς, πὺ ἔβαλαν ἄλλοι καιροί. Ὁ λόγος, ἂν καὶ κατ' οὐσίαν εἶναι πρῶτος, ἔρχεται χρονικὰ δεύτερος. Προπορεύεται ἡ ζωὴ μετὴ τὴ γυμνότητά της. Τὸ ἐσωτερικὸ της, ὁ νοῦς, γνωριστῆς καὶ ἐρμηνευτῆς κι' αὐτῆς τῆς ἴδιας, θέλει νὰ τὸν ὑπερηρετοῦν ὅλα τὰ ἄλλα, γιὰ νὰ ρθῇ νὰ βασιλέψῃ μέσα στὴ ζωὴ.

Ὅ,τι ζητοῦμε ἐμεῖς ἀπὸ τὴ δικὴ μας πνευματικὴ ζωὴ, τὴ νεοελληνικὴ, βαθύτερη δηλαδὴ σχέση μετὰ τὰ κλασικὰ κείμενα, εἶναι ἀδύνατο νὰ γίνῃ δίχως περίσσιασχόλη καὶ μύχια συναναστροφή μετὰ τὰ κείμενα καὶ δίχως μακρὰ δικὴ μας ἀνάπαυση μέσα τους. Γιὰ τοῦτο καὶ ὁ λόγος τοῦ ἐρμηνευτοῦ ἔχει δικὴ του χωριστὴν, ὑπερὶ ἀπὸ τὸ λόγο τοῦ ποιητοῦ. Ὁ πρῶτος εἶναι θροφανδὸς καὶ πάντα μετρημένος, ὁ δεύτερος εἶναι πληθερὸς καὶ κάποτε ἀλόγιαστος. Ὅπως ὁ τεχνίτης τοῦ χρυσοῦ, ὅμοια καὶ ὁ δουλευτῆς τοῦ λόγου, ὁ φιλόλογος, ἀρμόζει νὰ ζυγίξῃ πάντα τὸν λόγο του.

Ὅπως ὅλα τὰ ὑψηλὰ λειτουργήματα τοῦ πνεύματος, ὅμοια καὶ ἡ φιλολογία, τῶρα πὺ ξέτρεξε πιά τὸ τεχνικὸ